

Марія В. Диха
СИСТЕМА ЗАСОБІВ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті запропоновано компонентну структуру економічного механізму господарювання в умовах ринку, яка є основою дослідження стану та проблем функціонування соціально-економічної системи, напрямів реформування, розробки пропозицій з вдосконалення існуючих та використання нових засобів державного чи ринкового впливу на соціально-економічні процеси.

Ключові слова: державне регулювання; економічний механізм; управління державними фінансами; проектне бюджетування.

Рис. 2. Літ. 13.

Марія В. Дыха
СИСТЕМА СРЕДСТВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА
ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

В статье предложена компонентная структура экономического механизма хозяйствования в условиях рынка, которая является основой исследования состояния и проблем функционирования социально-экономической системы, направлений реформирования, разработки предложений по совершенствованию существующих и использованию новых средств государственного или рыночного влияния на социально-экономические процессы.

Ключевые слова: государственное регулирование; экономический механизм; управление государственными финансами; проектное бюджетирование.

Mariia V. Dykha¹
ECONOMIC MECHANISM TOOLKIT FOR STATE REGULATION
OF SOCIOECONOMIC PROCESSES

The article offers the component structure of economic mechanism for management under market conditions, which is the basis for the study of the current status and the problems in the functioning of socioeconomic system, directions in reforms, development of proposals on the improvement of the existing ones and using of new means of public or market influence on socioeconomic processes.

Keywords: state regulation; economic mechanism; public finance management; project budgeting.

Постановка проблеми. Країни з регульованою ринковою економікою досягли значно вищого рівня розвитку, акумулюючи кращі риси державних устроїв, т.зв. соціалістичного (державного) соціалізму, коли держава повністю регулює економіку, і стихійно ринкового, тобто класичного капіталізму, коли держава зовсім не втручається в економічну діяльність.

Державне регулювання, спрямоване на забезпечення соціально-економічного розвитку країни, виражається через конкретні заходи впливу держави на всю сукупність процесів, що відбуваються на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Трансформаційні перетворення в суспільстві супроводжуються змінами в уявленні про роль держави в її економічному і соціальному розвитку, у ступені й формах втручання держави в економіку, у засобах державного регулювання соціально-економічних процесів, що й обумовлює актуальність теми дослідження.

¹ Khmelnytskyi National University, Ukraine.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо ролі держави, головних сфер державного регулювання, необхідних та дієвих засобів впливу на економіку досліджували представники різних напрямів економічної думки: кейсіанського, монетаристського, інституційного, теорії соціального вибору та ін., а також вітчизняні науковці (Л. Головка [6], Л. Дідківська [6], І. Михасюк [8], С. Мочерний [9] та ін.), які по-різному розкривають сутність державного регулювання і, як наслідок, кожне визначення по-різному трактує його кінцеву мету. Науковці вбачають необхідність такого регулювання заради реалізації соціальних інтересів суспільства [6]; розвитку суспільного способу виробництва для його стабілізації та пристосування до умов, що змінюються [9]; державне регулювання визначено як комплекс заходів держави, спрямованих на скеровування суб'єктів економічної діяльності за напрямом, необхідним для досягнення сформульованих державними органами цілей [8].

На думку автора, важливо оптимізувати роль державного регулювання. Під ним розуміємо комплекс заходів держави, спрямованих на регулювання усіх сфер діяльності, з метою досягнення визначених стратегічних цілей та пріоритетів розвитку для реалізації інтересів держави, суспільства, окремих індивідуумів і господарюючих суб'єктів та вимог управління з одночасним забезпеченням дії принципів саморегулювання та саморозвитку.

Склад і структура економічного механізму представляються різними дослідниками з певними особливостями, але їх суть практично однакова. Наприклад, О. Беляєв виділяє в складі механізму структурно-функціональні підсистеми: планування, стимулювання, організацію, регулювання [7, 222]. Л. Абалкін виділяє дві підсистеми: соціально-економічних та організаційно-економічних засобів впливу на економіку [13, 222].

Варто погодитись з результатами дослідження О. Буднік-Сіверського [4, 247], що виходячи зі змісту, структури й взаємозв'язків з іншими економічними категоріями, сутність економічного механізму в науці трактується здебільшого за трьома підходами. Згідно з першим, його відносять до категорії політичної економії, відповідно до другого – до категорії конкретної економіки, яка проявляється через функціонуючі форми й методи господарювання. Третій підхід, окрім конкретних форм господарювання, об'єднує й систему суспільних відносин. Видається, що третій підхід до інтерпретації економічного механізму найповніше відображає його сутність і дозволяє з діалектичних позицій пояснити його засоби впливу, ефективність та напрями вдосконалення.

Метою дослідження є обґрунтування засобів економічного механізму державного регулювання соціально-економічного розвитку України.

Основні результати дослідження. Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни вимагає визначення його цільових орієнтирів і механізмів реалізації, що включає сукупність нормативно-правових, економічних, організаційних, технологічних тощо засобів впливу на юридичних та фізичних осіб; вдосконалення процесів формування соціально-економічної політики та регулювання соціально-економічних процесів.

У визначенні форм, методів, меж державного регулювання економікою провідну роль відіграє аргументована цільова соціально-економічна функція держави. Зміна системи цілей суспільства з розвитком продуктивних сил і еко-

номічних відносин обумовлює зміну господарського механізму. У механізмі регулювання економіки державні й загальнонаціональні інтереси мають бути провідними, відповідно й макроекономічне регулювання має відбивати не абстрактні, а конкретні інтереси держави як сукупності різних економічних, соціальних, політичних інститутів.

Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку країни повинні бути визначені центральною ланкою державного регулювання та планування. Таке планування повинне передбачати: по-перше, досягнення цілей і вирішення завдань, які не можуть бути досягнуті й вирішені нижчими структурними ланками; по-друге, сприяння формуванню нового господарського механізму, основною метою якого має стати узгодження та реалізація інтересів усіх суб'єктів господарювання з орієнтацією на досягнення цілей більшості; по-третє, забезпечення формування стратегічного плану як певної сукупності цільових комплексних програм, межі та етапи реалізації яких визначаються їх спрямованістю і змістом.

Встановлюючи пріоритети соціально-економічного розвитку, необхідно визначати систему засобів економічного механізму його досягнення, який автором цього дослідження представлено таким чином (рис. 1).

Формування економічного механізму господарювання та його компонентної структури обумовлюється його об'єктивною природою і виробничими відносинами з їх глибинною сутністю – пануючим типом власності й відповідними економічними законами, форми прояву яких і утворюють елементи механізму з їх взаємозв'язками та взаємообумовленостями.

Схему компонентів економічного механізму господарювання в системі засобів державної економічної політики регулювання економікою наведено на рис. 2. Вона ілюструє складність структури господарських зв'язків в межах національної економіки.

Досконалість економічного механізму, його ефективність, напрями удосконалення обумовлюються такими чинниками:

- державною економічною політикою;
- станом вітчизняної економіки;
- факторами впливу світової економіки;
- сферами економічної діяльності;
- системами засобів державного регулювання економіки.

Наведені компоненти економічного механізму охоплюють систему засобів державного впливу та дію ринкових законів на економіку через:

- форми організації суспільного виробництва (поділ праці, спеціалізація, інтеграція, розміщення тощо) для впливу на розвиток продуктивних сил та підвищення ефективності їх використання;
- форми господарських зв'язків для забезпечення оборотності капіталу (основного й оборотного);
- структури, форми, методи господарського управління (регулювання) економікою, до складу яких входять засоби нормативно-правового, економічного, технологічного та адміністративно-розпорядчого забезпечення усіх сфер соціально-економічної діяльності;
- сукупності економічних важелів та стимулів впливу на виробничі процеси, на юридичних і фізичних осіб-агентів виробництва для забезпечення

узгодженості діяльності, досягнення економічних інтересів і стимулювання господарської діяльності.

Рис. 1. Система засобів економічного механізму державного регулювання соціально-економічних процесів, авторська розробка

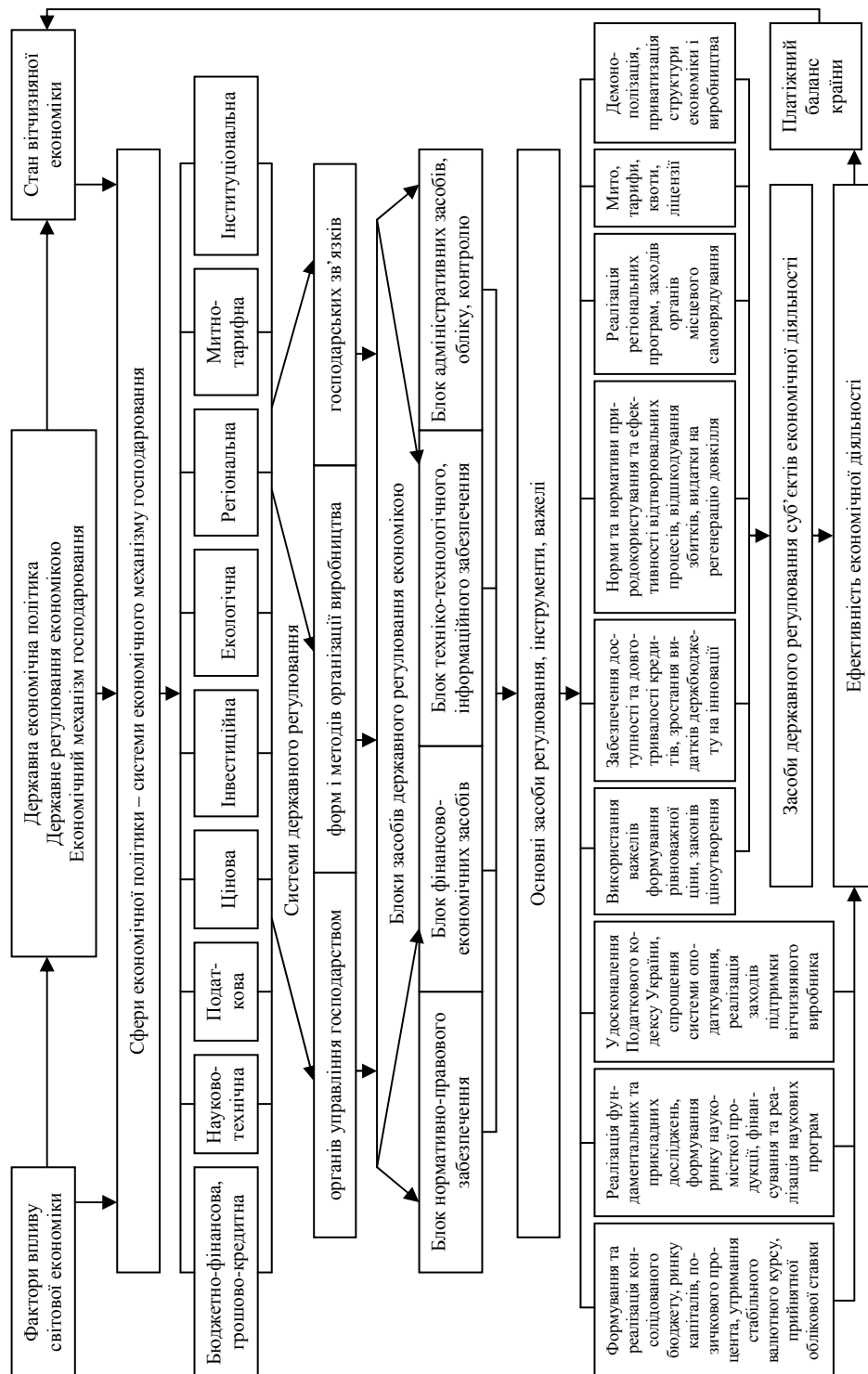

Рис. 2. Схеми економічного механізму розвитку держави, авторська розробка

Необхідність забезпечення сталого економічного зростання, раціонального використання ресурсів, задоволення попиту населення і країни на товари та послуги, формування потрібної структури виробництва та економіки в цілому вимагають удосконалення функціонування економічного механізму. При цьому зарубіжний і вітчизняний досвід свідчать, що ринкові засоби впливу на економіку повинні бути доповнені засобами державного регулювання економікою за такими основними напрямками:

- державне програмування економіки шляхом розробки та реалізації національних і цільових комплексних програм. Державна національна програма, яка має індикативний характер участі, включає найважливіші макроекономічні пропорції, основні орієнтири розвитку держави й окремих виробництв, що дає можливість конкретним господарюючим суб'єктам приймати рішення про участь у її виконанні в частині виробництва, технічного прогресу, зміни структури, зовнішньоекономічної діяльності. Для заохочення підприємств держава повинна ефективно використовувати економічні засоби: держзамовлення, пільгові податкові та кредитні ставки, субсидії і субвенції. Державні цільові програми є обов'язковими для участі підприємств на основі не наказів, а контрактів державного відповідального органу за виконання програми з суб'єктами-виконавцями на конкурсній основі з урахуванням вигідних для держави умов за якістю, витратами та строками використання;

- фіскальна політика, що базується на регулюванні податкових ставок та їх диференціації, для формування доходів бюджетів усіх рівнів та необхідних видатків, їх структура;

- грошово-кредитна політика шляхом регулювання процентних ставок кредитів для впливу на прибуток, на стимули до інвестицій, на розширення виробництва; регулювання грошової маси, забезпечення її відповідності масі товарів, підтримка твердої купівельної спроможності національної грошової одиниці;

- інвестиції у виробничу та соціальну сфери;

- регулювання цін за основним принципом – відмова держави від регулювання цін, щоб не порушувати дію ринкових законів та не позбавляти ціни ролі індикатора суспільного попиту. Встановлення державою верхньої межі цін, тарифів на продукцію та послуги природних монополій для створення умов одержувати нормальний (середній) прибуток, а також для захисту кінцевих споживачів;

- здійснення державного регулювання інтеграційних процесів на макро-рівні під контролем і за участі державних органів ряду країн шляхом усунення митних і фінансових бар'єрів, створення умов для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, робочої сили, уніфікації цивільного законодавства, соціального страхування і захисту, податкової системи.

Зазначені напрями державного регулювання економіки як умови функціонування економічного механізму враховують довгострокові перспективні цілі: прискорення НТП, структурну перебудову економіки, економічне зростання, створення умов для вільної конкуренції, доступ на світові ринки, усунення надмірної диференціації прибутків, підтримку соціального партнерства й на цій основі – досягнення високого рівня й якості життя населення.

На виконання цілей і завдань соціально-економічного розвитку повинна бути орієнтованою фінансова політика.

З метою реформування системи управління державними фінансами, забезпечення цільового та ефективного використання коштів як основного засобу державного регулювання соціально-економічних процесів основними та першочерговими завданнями мають бути:

- поліпшення управління державними фінансами (запровадження програмно-цільового методу на всіх рівнях бюджетного процесу, запровадження дієвого моніторингу та внутрішнього аудиту, принципів та методик проектного фінансування інвестиційно-інноваційних витрат; зниження вартості функціонування державної влади);

- стабілізація та зниження дефіциту бюджету, використання залучених коштів його фінансування для активізації інвестиційно-інноваційної діяльності (формування активного дефіциту, залучення додаткових реальних джерел фінансування дефіциту бюджету, цільове та ефективне їх використання);

- удосконалення політики здійснення державних зовнішніх запозичень та управління борговими зобов'язаннями на основі проектних обґрунтувань потреби у фінансових ресурсах, збалансування кошторису витрат та обґрунтування на цій основі доцільності запозичень;

- підвищення ефективності капітальних інвестицій (стратегічні науково-технологічні цілі та пріоритети, обсяги та структура видатків за джерелами фінансування, контроль та аудит цільового й результативного використання коштів). Забезпечення ефективного та цільового інвестиційного використання ресурсів, закумульованих у секторі загального державного управління на фінансування стратегічних перетворень, на проведення структурної перебудови економіки;

- модернізація методичного забезпечення процесу управління державними фінансами (запровадження середньострокового бюджетного планування на принципах програмно-цільового та проектного бюджетування, внутрішнього аудиту та моніторингу цільового й ефективного використання коштів, створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи);

- удосконалення нормативно-правового забезпечення, яке повинне враховувати пріоритети розвитку управління державними фінансами.

У частині запровадження програмно-цільового методу на всіх рівнях бюджетного планування та орієнтації на визначення ефективності бюджетних видатків за результативними показниками бюджетних програм, що визначено у розділі 4 ст. 20 Бюджетного кодексу України «Застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі» [1] у пункті 6 даної статті для уніфікації та співставності аналітичних матеріалів, результатів фінансового контролю та аудиту, цільового та ефективного використання бюджетних коштів потрібно навести перелік результативних показників бюджетних програм: кількісні показники витрат на виконання програми та показники, отримані від її реалізації (обсяг витрат бюджету на реалізацію програм; обсяг виробленого продукту, виконаних робіт, наданих послуг, валова додана вартість, кількість споживачів продукту в результаті виконання програми), а також якісні характеристики виконання програми (якість продукту, викона-

них робіт, послуг з порівняльним аналізом до та після запровадження програми).

Надзвичайно важливою є реалізація обґрунтованої бюджетної політики, напрями вдосконалення якої описано у [5], а в частині стабілізації та обґрунтованості джерел фінансування бюджету слід використовувати зарубіжний досвід [10, 53] формування активного дефіциту держбюджету з метою спрямування бюджетних інвестицій за рахунок емісії на нововведення.

Удосконалення управління державними зовнішніми запозиченнями та управління борговими зобов'язаннями на основі проектних обґрунтувань потреби у фінансових ресурсах, збалансування з кошторисами витрат та обґрунтування на цій основі доцільності запозичень може забезпечити реалізацію Стратегії модернізації системи управління державними фінансами [3] та ефективне використання запозичень. Саме даною стратегією передбачено здійснити модернізацію управління на принципах системності й послідовності політики та дій, ефективності управлінських рішень, відкритості й прозорості у сфері державних фінансів. Але в розділі «Шляхи модернізації системи управління фінансами» одним із трьох напрямів визначено «підвищення рівня нормативно-правового та методологічного забезпечення процесів, пов'язаних із змінами в системі управління фінансами». У ст. 16, п. 2 Бюджетного кодексу України, хоча і зазначається, що «кредити (позики) ... залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів)», але ці операції не регламентуються вказівкою (на підставі чого це робиться?), наприклад, «на основі затверджених кошторисів проектних витрат» [1].

Важливим аспектом модернізації методичного забезпечення процесу управління державними фінансами є необхідність реального впровадження проектного методу структурування видатків держбюджету. Проектне фінансування капітальних інвестицій і особливо інвестицій в основний капітал надзвичайно значуще в умовах переважаючої зношеності основних засобів праці, низької конкурентоспроможності економіки в цілому, малої частки наукомісткої продукції та сучасних технологічних процесів. Використання проектного методу фінансування та узгодження обсягів витрат, взаємозв'язків кошторисів проектів з видатками на відповідні бюджетні та державні (національні, регіональні) цільові програми можуть стати основою утвердження інноваційної моделі розвитку національної економіки. На жаль, програмно-цільовий метод бюджетного планування не містить положень щодо поєднання цих трьох методів у бюджетному плануванні, не передбачає такого системного, комплексного підходу до формування видатків на інвестиційно-інноваційні цілі. Запровадження цього підходу та організація належного фінансового контролю сприятиме досягненню цільового та ефективного використання бюджетних коштів.

У методичних матеріалах «Програмно-цільовий метод формування бюджету» [12, 59] наведено форми та показники бюджетних запитів, що формуються в розділі головних розпорядників коштів держбюджету, бюджетних програм, а також перелік державних цільових програм, які виконуються в межах бюджетної програми, з обсягами фінансування із загального та спеціального фондів.

За орієнтації на використання проектного методу фінансування зазначені методичні матеріали потребують доопрацювання шляхом включення у форму бюджетного запиту відповідного розділу щодо поєднання програмно-цільового методу, проектного фінансування та формування державних цільових програм, а можливо, і повного переформатування документа та взаємозв'язків показників.

У процесі удосконалення нормативно-правового забезпечення інноваційної модернізації управління державними фінансами та його спрямування на утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України першочерговим завданням слід вважати доопрацювання проекту Закону України «Про державне стратегічне планування» [11] та Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного й соціального розвитку України» [2]. У цих законах пропонуємо ст. 1 «Визначення термінів» доповнити поняттями «інноваційна модель розвитку», «науково-технологічні пріоритети», «державна політика у сфері науки і технологій», «стратегічні орієнтири», «структурно-інноваційна перебудова промисловості», «проектний метод фінансування».

У проекті Закону України «Про державне стратегічне планування» [11] у ст. 10 «Стратегічний план розвитку України», п. 3 «Складові частини Стратегічного плану» замість складової «програма державних капітальних інвестицій» навести її у такій редакції: «програма державних капітальних інвестицій на основі застосування проектного методу формування видатків та узгодження їх з обсягами коштів бюджетних та державних цільових програм». У цьому ж п. 3 складову «план залучення та використання фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій, Європейського Союзу та міжнародної фінансової допомоги» доповнити словами «виключно на інвестиційно-інноваційні цілі».

Використання наведених засобів втручання держави в процес управління державними фінансами в межах обумовлених напрямів удосконалення повинне забезпечити досягнення таких результатів:

- підвищення стійкості та стабільності фінансового розвитку;
- підвищення ефективності управління державними фінансами;
- підвищення ефективності використання залучених ресурсів, раціоналізація обсягів та структури державного боргу;
- прискорення економічного зростання, розвиток реального сектора економіки та реалізація соціальних програм;
- удосконалення законотворчих та організаційно-методичних актів державного стратегічного та бюджетного планування;
- підтримання внутрішнього ринку та вітчизняних суб'єктів господарювання шляхом використання системи державних закупівель згідно рекомендацій ЄС;
- запровадження удосконаленої системи державного внутрішнього та зовнішнього аудиту, її гармонізації на центральному рівні.

Після проведення необхідних перетворень на державному рівні має бути забезпечена стабільність податкової системи й бюджетних процедур, передбачуваність структури бюджетних витрат як ключового фактора керованості

бюджетної системи та створення сприятливих умов для взаємодії держави й суспільства (у т.ч. за рахунок підвищення ролі середньострокового бюджетного планування), а також можливість підтримки фінансової стабільності на всіх рівнях державної влади як фактора зниження економічних і політичних ризиків.

Висновки. Запропонована компонентна структура економічного механізму господарювання в умовах ринку є основою виконання дослідження стану та обґрунтування проблем функціонування соціально-економічної системи, напрямів реформування, розробки пропозицій удосконалення окремих чи використання нових засобів державного чи ринкового впливу на соціально-економічні процеси.

Сформоване в країні нормативно-правове та технологічне забезпечення, систему економічних та адміністративних засобів, обліку та контролю пропонується доповнити засобами, що здатні обумовити зростання доходності всіх сфер діяльності, розширення бази оподаткування та надходжень до бюджету, цільове та ефективне використання бюджетних коштів для модернізації виробництва, підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Пропозиції щодо змін до розглянутих законотворчих актів, методів планування та оцінювання очікуваних результатів при їх впровадженні здатні підвищити результативність використовуваних коштів та спрямування їх на реалізацію національних проектів.

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // zakon.rada.gov.ua.
2. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України: від 23.03.2000 № 1602-III // zakon.rada.gov.ua.
3. Про схвалення Стратегії модернізації системи управління державними фінансами: Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 888-р // zakon.rada.gov.ua.
4. Бутнік-Сверський О.Б. Ринковий механізм господарювання: теоретико-методологічні проблеми формування. – К.: ЦСП Колтал, 2005. – 374 с.
5. Диха М.В. Напрями вдосконалення бюджетної політики // Актуальні питання розвитку економіки в умовах сучасної нестабільності: Збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конференції (22–23 лютого 2013 р.). – К.: Київський економічний науковий центр, 2013. – Ч. 1. – С. 6–8.
6. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навч. посібник. – К.: Знання-Прес, 2000. – 209 с.
7. Економічна політика: Навч. посібник / А.С. Бебело, М.І. Діба та ін.; Кер. кол. О.О. Беляєв. – К.: КНЕУ, 2007. – 288 с.
8. Михасюк І.Р., Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: Підручник. – Львів: Магнолія плюс; В.М. Піча, 2006. – 220 с.
9. Мочерний С.В. Економічна теорія: Посібник для студентів вищ. закладів освіти. – К.: Академія, 1999. – 592 с.
10. Поткова Н.А. О бюджетном стимулировании экономического развития // Финансы.– 2010.– №7. – С. 53–55.
11. Про державне стратегічне планування: проект Закону України: схвалено Верховною Радою України в перш. читанні 15.11.2011 // www.economics.unian.net.
12. Програмно-цільовий метод формування бюджету: Навч. посібник / З.В. Перун, О.І. Романюк, Н.Н. Товста та ін. – К.: Універс, 2002. – 132 с.
13. Хозяйственный механизм общественных формаций / Под ред. Л.И. Абалкина. – М.: Мысль, 1986. – 269 с.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2015.